

Araştırma Makalesi

Başvuru: 20.03.2025

Kabul: 03.05.2025

Atıf: Kara, Bülent. "Yeni Toplumsal İlişkilerin Görünümü: E-Dünya, Beşinci Dünya ve Dördüncül İlişkiler," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 23 (Haziran 2025): 212-229. <https://doi.org/10.55256/temasa.1661750>

Yeni Toplumsal İlişkilerin Görünümü: E-Dünya, Beşinci Dünya ve Dördüncül İlişkiler

Bülent Kara¹

ORCID: 0000-0001-6021-085X

DOI: 10.55256/TEMASA.1661750

Öz

Görünen ile gerçekliğin arasındaki farklılığın en yalın ve en anlamlı meydana geldiği bir dönemi ifade eden e-dünya, dijitalleşmenin sonucu ortaya çıkmış ve en çok toplumu etkilemiştir. Sosyal ilişkiler ve sosyal davranışların yeniden şekillenmesini sağlayan bu nesnel durum, sosyolojik olarak yeni yoruma ve anlamlandırmaya muhtaç gibi gözükmektedir. e-Dünya toplumda bir aynileşmeyi yaratırken sosyoloji bu aynileşmenin içinde yaşayan insanların etkileşimlerinin farklılıklarını ortaya çıkarma zorunluluğu olarak kendini yeniden tamamlamalıdır. Geleneksel anlayışın belirlediği tüm bilgi ve tecrübelerin harmanlanıp yeniden yorumlanması sanki toplumu anlamaya yetmeyecek gibi görünmektedir. Onun için bilgi ve tecrübenin ortaya çıkardığı kesişimden ziyade yeni bilgi, yeni teknik ve anlayış ortaya koymak zorunluluğu doğmuştur. Özellikle bu noktada dijitalle yeniden düşünülmesi ve anlamlandırılması gereken toplumu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla toplumsal yapının ne yönde dönüştüğünü birçok noktayla içselleştirerek aktarmak faydalı olacaktır. Diyalektik ilişkileri, hakları, toplumun temel yapı taşını oluşturan birtakım unsurlarla dijitali sentezlemek ve aktarmak, yeni düzeni anlamlandırmanın gerekli alt yapısını bizlere sunacaktır. Bunun için dijital dünyanın felsefesinden ve ayrıca toplumun yapısında belirleyiciliği yüksek olan kültür ve din konuları, dijitalle yeniden düşünülmelidir. Bunun yanı sıra dijitalle dönüşen kimliğe ve dijitalin ortaya çıkardığı dezavantajların neler olduğuna eleştirel bakış açısıyla odaklanılmalıdır. Bu yazımızda alandaki temel eserlere atıf yapılarak yeni bir dil, yeni bir söylem ve yeni bir anlamlandırma yapmaya çaba sarf edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplumsal İlişkiler, Dijitalleşme, E-Dünya, Beşinci Dünya, Dördüncül İlişkiler.

The Manifestation Of New Social Relations: E-World, Fifth World, and Quaternary Relationships

Abstract

The e-world, which represents a period where the difference between appearance and reality is most evident and meaningful, has emerged as a result of digitization and has had the most significant impact on society. This objective situation, which has facilitated the reshaping of social relations and social behaviors, appears to require new interpretation and understanding from a sociological perspective. While the e-world creates a form of homogenization within society, sociology must renew itself by uncovering the differences in the interactions of the individuals who live within this homogenization. The blending and reinterpretation of all knowledge and experiences determined by traditional perspectives seem insufficient to fully comprehend society. Therefore, the emergence of new knowledge, techniques, and understanding has become a necessity, rather than focusing solely on the intersection of existing knowledge and experience. Particularly at this point, it is necessary to reconsider and reinterpret society in the context of the digital world. Thus, it will be beneficial to internalize and convey the transformation of social structure in many dimensions. Synthesizing and conveying digitality with dialectical relationships, rights, and other fundamental elements of society's building blocks will provide us with the necessary framework to understand the new order. For this purpose, both the philosophy of the digital world and issues such as culture and religion, which play a significant role in shaping society, must be reconsidered in the digital context. In addition, attention should be paid to the transformation of identity through digital means and to critically examine the disadvantages that digitalization introduces. In this paper, an effort has been made to construct a new language, new discourse, and new meaning, with reference to key works in the field.

Keywords: New Social Relations, Digitalization, E-World, Fifth World, Quaternary Relationships.

¹ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. bkara@ohu.edu.tr

Giriş

Toplumda yaşanan gelişmeler, toplumsal ilişkilerin her zaman farklı boyutlarla yeniden var olmasına olanak tanımıştır. Toplumu şekillendiren ve ne olduğunu tanımlayan, birbiriyle ilişkili bütün olgular, farklı perspektiflerle yeniden ele alındığında bazen mevcut olanın ötesine geçer, bazen de mevcut duruma eklenen yeni özelliklerle biçim kazanır. Bugünün toplumuna farklı bir boyut kazandıran temel yapı ise dijitalleşme olgusudur. Dijitalleşme, her türlü toplumsal yapıyı içine alarak, neredeyse her olguyu dijital ya da elektronik niteliklerle donatmaktadır. Bu süreç, dijitalleşmeye dâhil edilen her unsuru, teknolojik altyapı ile yeniden şekillendirir ve yeni çıktılar üretir. Sonuç olarak, “akıllı” olarak tanımlanan nesneler ve yaşam alanları ortaya çıkmakta ve bu alanlar da “akıllı” kategorisinde yeniden düzenlenmektedir². Dijitalleşme ile şekillenen bu yeni düzen, toplumu tanımlayan farklı kavramların üretimine yol açmıştır. Örneğin, dijital çağ ve dijital toplum gibi ifadeler, bu dönüşümün kapsamını anlatan terimler arasında yer alırken, e-dünya, beşinci dünya ve dördüncül ilişkiler gibi yeni kavramlar da gündeme gelmektedir. Tüm bu kavramların altında yatan temel faktör dijital devrimdir; bu devrim, toplumsal yapıları, ilişkileri ve bireylerin yaşam biçimlerini köklü bir şekilde dönüştüren bir süreçtir.

Günümüzde insanın yaşamındaki tüm ilişkiler, artık “dördüncül ilişki” kavramı çerçevesinde ele alınabilir. Dördüncül ilişki, teknolojinin ön planda olduğu, mevcut ile mevcut olmayan arasındaki kesişim noktasında kurulan bir ilişki biçimidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, e-dönüşüm süreçlerinin ve diğer teknolojik altyapıların belirleyici faktörler olduğu sanal evren, dördüncül ilişkilerin merkezini oluşturmaktadır. Bu dijital ortam, toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlamak ve dönüştürmek adına gerekli temel altyapıyı sunmaktadır. Dördüncül ilişkiler, beşinci dünya olarak tanımlanan yapının içinde kendini var eder ve sürekliliğini bu yapı içerisinde sürdüren bir sistem halini alır. Beşinci dünya, dijitalleşmenin evrimiyle her türlü unsuru kendi bünyesine dâhil edebilen, değişim ve dönüşümü mümkün kılan bir ortam olarak tanımlanabilir. Bu ortamda yer alan her unsur, dijital entegrasyonla birlikte dönüşerek yeni bir biçim alır. Bu süreç, toplumsal yapının dönüşümünü ve dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni ilişkisel dinamikleri derinlemesine gözler önüne sermektedir.

Yeni Dünya algısı inşasında ilişkiler ya da bir nesne, beşinci dünya bağlamında ele alındığı gibi, kültür, kimlik, din, ruh, beden ve yaratıcı kavramları da dijitalleşme süreci içinde yeniden yorumlanabilir. Bu tür unsurlar dijital ortamda yeniden anlamlandırıldığında, geleneksel ve klasik tanımlarından çözülme sürecine girdiği söylenebilir. Dijitalleşmenin kültüre entegrasyonu, dijital kültürün ortaya çıkmasına yol açar ve bu kültür, kendine özgü bir bağlamlılık yapısı üretmektedir. Dijitalleşen kimlikler, bireyin iç dünyasını doğrudan yansıtarak, aslında olmak istediği kişiliği sanal ortamda yaratma ve gerçekleştirme imkânı tanımaktadır. Benzer şekilde, dinin dijital ortamda ele alınması, tüm dini inançların akıl çerçevesinde tek bir merkezde toplanmasına ve dijitalleşmenin din üzerindeki etkilerinin tartışılmasına zemin hazırlamaktadır ve ayrıca yaratıcıyı somut bir şekilde deneyimleme fikri, dijital düşünme süreciyle yeniden şekillenmektedir. Bu noktada, mevcut ifadeler yetersiz kalmakta ve dördüncül ilişkiler ışığında, yaratıcıya ulaşmanın yolları daha kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Dijitalleşen dünya, bu tür soyut kavramları dönüştürerek, toplumsal yapıyı ve bireysel kimlikleri yeniden biçimlendirmektedir.

Dijitalleşmeyle birlikte akıl, ön planda tutulmalı ve dijitalleşen her yön, akıl çerçevesinde tartışılarak sonuca ulaştırılmalıdır. Bu yaklaşım, geleceği yeniden yorumlamak için bir imkân sunmaktadır. Dijitalleşme, sürekli olarak dinamik bir yapı içinde var olan bir olgudur. Dinamik yapısı, her geçen gün bünyesine eklediği yeniliklerle tanınmasına yol açmakta ve bir sonraki adımın veya yeniliğin ne olacağını öngörmek, dijitalleşmenin sunduğu algılarla mümkün olmaktadır. Dijitalleşmeden önce ütopyik görünen birçok unsur, artık somut bir karşılık bulmaya başlamıştır. Ancak dijitalleşmenin bu tür avantajlarının yanı sıra, beraberinde getirdiği tehditler de mevcuttur. Batıda ortaya çıkan bu yenilikçi düzen, asırlardır var olan köklü gelenekleri, işleyişleri ve kurumları tehdit etmekte ve yok etme

² Guillaume Pitron, *Dijital Cehennem Bir Like'ın Ucuna Yolculuk*, çev. Alp Tümertekin. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 56-62.

potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin toplumsal yapıyı dönüştürerek, köklü ve geleneksel yapıların çözülmesine, marjinal örgütlenmelerin ve aşırı sağın yükselişine zemin hazırladığı söylenebilir.

1. Dijital Dünya/e-Dünya ve Haklar

İlk ortaya çıktığı, kavramlaştırıldığı ve sosyolojik bir vakıa olarak kendinden söz ettirdiği andan itibaren emek ve sermaye karşılıklı bir yarış ve çatışma içine girmiş; bu yarış ve çatışma toplumsal yaşantıda bir düzensizlik ve çekişme meydana getirmiştir. Zaman geçtikçe meydana gelen teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak değişen ve dönüşen toplumla birlikte bu yarış ve çatışma boyut değiştirerek yeni ortama kendini uyarlamıştır. Teknolojinin kullanılmasıyla veya teknolojinin sosyolojik düşüncelerin belirleyiciliğinde etkili olmasıyla, artan oranda ve hep birbirini takip eden yeni birtakım kavramlaştırmalara, bir takım modellemelere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle toplumsal düzlemde emek sermaye çelişkisinin oluşturduğu haklar manzumesi, büyük oranda dijitalleşmenin hâkim olduğu toplumsal yapılarla birlikte ya da teknolojinin toplumlar tarafından yaygın kullanılmasıyla birlikte bir ütopyaya dönüşmüştür.

Bu dijital dünyanın ve bu dünyadaki yeni ilişki biçimlerinin yeniden tanımlanması, yeniden kavramsallaştırılması lazım gelerek, ütopyiklikten çıkarılması ve gerçekliğe kavuşturulması gerekmektedir. Teknolojinin meydana getirdiği bu yeni dijital dünya ve ona ait ilişkileri, büyük oranda paradoksal olarak gündelik yaşamda insanların amaçlarını ve ihtiyaçlarını belirlemektedir. Bu amaç ve ihtiyaçlar hiyerarşisinde, hakların hangi aşamada ve ne kadar önemli olduğu, gündelik yaşamda nereye konacağı, yani bir arada yaşamının zorunlu kıldığı ilişkisel bütünlüğün (karmaşanın) düzenli bir toplumsal yapıya dönüşmesinde hakların temel belirleyiciliği üzerinden dünyayı yeniden anlamlandırılması, tanımlanması ve kavramsallaştırılması elzem görülmektedir.

Beşinci dünya ve dördüncül ilişkiler şeklinde (bu şekilde tanımlanması uygundur) ortaya çıktığı yöne doğru bir evrilme olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal değişimin tetiklediği ivme ve gelişme bir yönüyle haklar noktasında çözülme ve başkalaşma oluşturarak haklara ket vurulmasını sağlarken, diğer taraftan haklar manzumesini olanca gücüyle en küçük gruptan en büyük etnik veya teolojik topluma kadar müthiş bir reaksiyon, müthiş bir bilinç, müthiş bir gelişme ve müthiş bir karşılık bulmasını sağlamaktadır. Aslında büyük oranda küreselleşme ve küreselleşme kavramının oluşmasını sağlayan telekomünikasyon ya da dijital dünyadır. Bu dünya, hakların kullanılmasını veya bu konuda bilinçlenmenin oluşmasını, sosyal alanın gelişmesini, engelliler, yaşlılar, kadınlar, hayvanlar vb. dezavantajlı kesimlerin bu haklardan ne kadar yararlanacağını ortaya çıkarılmasını kendine en çok çelişki ve karışıklık olarak görmektedir. Bu çalışmada, dijital dünya veya e-dünya diye kavramsallaştırılabilecek yeni dönemin sosyolojik açıdan değerlendirilerek yeni toplumsal ilişkilerin çözülmesi, buna paralel olarak hakların yeniden tanımlanması gerektiği ele alınacaktır.

2. Beşinci Dünya Dördüncül İlişkiler

Çağdaş sosyoloji aslında günümüz toplumlarında sosyal yapıyı anlamlandırırken bu yapıyı etkileyen en büyük faktörün teknolojiye bağlı olarak hakların almış olduğu durum ve belirleyiciliktir. Bu hakların önem derecesine göre tasnifi, bu tasniften ortaya çıkan ile geçmişteki tasniflerin mukayesesini sağlayan önemli unsur dijitalleşme, yani genel adıyla metaversedir. Aslında biraz öngörüyle bakmak gerekirse günümüzde metaverse sosyolojisi denen bir sosyoloji gelişmektedir. Dolayısıyla sosyal değişimler ve bu değişimleri etkileyen faktörler üzerinden dikkate alınması gereken hakları, dünyanın karşı karşıya kaldığı bu dijital değişim üzerinden nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusu önemli bir noktada durmaktadır.

Teknoloji, birincil önemde sosyal değişimin merkezine konularsa, bu sosyal değişimin haklar noktasında nasıl bir belirleyicilik kazanacağı veya ne gibi bir manzume oluşturacağı, neyi neyin yerine ikame edeceği, birincil

hakların varlığını devam ettirip ettiremeyeceği ya da birincil hakların hangilerinin önemini yitireceğinin belirsizliğinin giderilmesi gerekmektedir. Buradaki hızlı ve akışkan değişkenlik, toplumun gündelik pratiklerinde hem bireyler arası hem bireyin grup veya devletle ilişkilerinde çok ciddi kaymalar, sapmalar ya da yeniden tanımlamalar doğuracaktır.

İnsanlık tarihi boyunca gelişimsel bir süreç geçiren iletişimin oluşturduğu birincil, ikincil ve üçüncül ilişki biçimi, kendine has bir toplumsallaşma yapısını oluşturduğu bilinmektedir. Dijitalleşme ile birlikte yeni bir iletişim şekli ve buna bağlı olarak yeni bir ilişki türünün ortaya çıktığı, eski ilişki şekillerinde ise önemli oranda zayıflama veya değişme meydana geldiği görülmektedir. Teknoloji bağımlı dördüncül ilişki olarak kavramsallaştırılabilecek bu yeni ilişki biçimi, varmış gibi olup aslında olmayan veya var olmayıp kendini varmış gibi göstererek sanal âlem üzerinden kendini gerçekleştirmektedir. Gerçek olmayandan birincil, ikincil ve üçüncül ilişkilerin gündelik pratikteki varlıklarıyla gözlemlenebilecek somutlukla ortada olmasına karşın³, gerçekliği bir imgelem olup varlığı reelden daha etkin bir sanal dünyanın karşımızda durduğu kastedilmektedir. Bu sanal ve düşünsel dünya kendine has iletişim şeklini oluşturmakta bu da yeni toplumsal ilişkiler meydana getirmektedir. Bu sanal dünya ve teknoloji (dijital dünya) toplumsal yapıları, toplumsal ilişkileri, bireysel ilişkileri çok daha derinden etkilemekte ve gelecek neslin, yeni kuşakların kendi kimliğini ve kendi kültürünü oluşturmada belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla dijital dünyanın kendine has iletişimi sonucunda oluşan dördüncül ilişkilerin var ettiği toplumsal yapıya uygun yeni hakların tanımlanması gerekmektedir.

Sanal veya gerçek, nasıl kabul edilirse edilsin insanlar ne olduğunu, neler yaşadığını ve hangi haklara sahip olduğunu bu sanal âlem üzerinden tanımlayıp kendini anlamlandırmakta ve konumlandırmaktadır. İnsanlar karşılaştığı en küçük sorunda tepkisel tanımlara, karşıtlıklara ya da geleneğin dışında aykırı birtakım açıklamalara ve izahlara başvurarak anlamlandırma ve konumlandırma yapmaktadırlar. Yani bilgi teknolojileri, internet, dijitalleşme ve e-dönüşüm ekseninde şekillenip farklılaşan toplumsal yaşamdaki kültürel unsurlar, birbiriyle haklar temelinde ilişkilerini yeniden düzenlemek zorundadır. Çünkü bu yeni toplumsal yapı sahip olduğu çok güçlü ve çok etkin eğilimlerle yeni ilişki biçimlerini oluşturmaktadır. Tabii her yeni ilişki biçimi yeni bir yapı oluşturmakta ve bu yapı kendi dünyasını ve bu dünyadaki sosyal sonuçlarını ve sosyal haklarını doğurmaktadır. Kendi sosyal sonuçları ve sosyal problemleriyle birlikte ortaya çıkan bu yeni ilişki biçiminin oluşturduğu yeni yapı sosyolojik olarak izahı muhtaçtır. Sosyoloji bunu anlamlandırmazsa toplumsal kriz derinleşecek, bunalım artacak ve toplumların büyük oranda istikrarını ve sürekliliğini tehdit eder hale gelecektir.

Buradaki en büyük sorunlardan biri, dijital dünyanın yeni kuşaklara kendini kabul ettirerek bir etkileşim ve bir bütünleşme meydana getirirken; dijitalleşmenin yaygınlaşarak etkisini gösterdiği dönemden önceki kuşaklarda ciddi bir kriz ve bunalım, ciddi bir çatışma ve tartışma yaratmasıdır. Bu durum, hem mevcut kuşakların yeni kuşaklarla uyumunu ve teknolojinin kullanımını olumsuz etkilemekte; hem de aile düzeninden büyük oranda emeğin şekillenmesine/örgütlenmesine, hakların tanımlanmasından pozitif ve negatif hakların ortaya konulmasına kadar tüm süreçleri büyük oranda altüst edecek gelişmelere neden olmaktadır. Onun için bu yeni gelişmelerin anlamlı bir bütünlüğe, anlamlı bir gelişmeye dönüştürerek çok iyi bir şekilde tüm kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir.

3. Dijitalin Oluşturduğu Toplum

Buradan bakıldığında sosyolojideki sosyal ilişki problemi, Ferdinand Tönnies'ten başlayıp Charles Cooley'e kadar, Cooley'den günümüze kadar ayna benliğinin, sosyal benliğinin ve toplumsal benliğinin oluşumundaki tüm rolün, toplum yerine artık dijitalin alacak olmasındadır. Yani bu benliklerin oluşumunu sağlayan fiziki toplum yerini dijital dünya yani metaverse almaktadır. Madem sosyal benliğin oluşmasını dijital sağlayacak, o zaman bu dijital dünyanın

³ Gözlem, deney ve çıkarımlarda bulunabilmek, sosyolojik çalışmaların ve çıkarımların disipline uygun şekilde olması gerekir.

⁴ Persons'un AGİL şeması, düzenin bozulması sonrasında yeni düzenin oluşması.

sosyolojik izahının yapılması bir zorunluluktur.

Bir ütopya gerçekleşmektedir; metaverse ile beşinci dünya dördüncül ilişkiler gelişmektedir. Artık yeni toplumların içinde olacağı/oluşacağı yeni bir e-dünya olacaktır. Bu e-dünya yeni bir yapı, yeni bir ilişki, yeni bir ihtiyaçlar hiyerarşisi, yeni amaçlar ve yeni etkileşimler oluşturmaktadır. Bu e-dünya yeni kontrol biçimleri, yeni statüler, yeni roller sunacak; çağdaş sosyolojinin bize öğrettiği ve sosyolojinin temel kavramlarını oluşturan sosyolojik tahayyül ve dili biçimlendiren geleneksel öğretilerin yeniden şekillenmesini ve yeniden biçimlenmesini sağlayarak özünü değiştirmektedir. Yeni e-dünya, e-ilişki, e-dönüşüm ve e-hizmet gibi kavramlar, yeni bilgi otoyolları, bilgi otobanları oluşturmaktadır. Bilgi ağlarının oluşturduğu internet, geçmişteki klasik iletişim araçlarından radyo, televizyon, gazete veya dergiden milyonlarca kat daha hızlı ve etkili dönüşüm sağlamaktadır. Bu durum ilişkilerin karmaşılaşmasını, kontrol biçimlerinin berraklığının kaybolmasını, doğuştan gelen statülerin ve rollerin öneminin azalmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Çünkü klasik toplum yapılanmasının olduğu dünyada çoğunlukla insanların bir tek mesleğe bağlı olarak gelir, statü ve aidiyetleri varken; e-dünyada çoklu meslekler ve buna bağlı olarak gelir durumları oluşacak bu da statü ve rol karmaşasının oluşmasına neden olmaktadır. Böyle bir dünyada kimin nerede, nasıl ve hangi kıstaslara göre toplumsal yapı içinde yer alacağının bilinmesini zorlaştırmaktadır.

Bu karmaşıklık, sosyal haklara da aynı şekilde yansımaktadır. Bir taraftan I. Körfez Savaşı'nda ABD ve müttefiklerinin, I. Dünya Savaşı'ndan daha fazla silah ve bombayı Irak topraklarına atmasına dünya kamuoyu sessiz kalırken; diğer taraftan (doğru olmadığı ortaya çıkan) Irak'ın Kuveyt'e saldırması yüzünden petrolün kirlettiği denizde bir karabatak fotoğrafı üzerinden neredeyse tüm dünyanın gözyaşına boğulmasının sağlanması başarılmıştır. Oluşturulan algıyla Irak tarihiyle, kültürüyle ve medeniyetiyle yağmalanıp bombalanırken, karabatağın oluşturduğu üzüntü ve tepki kadar bir tepki ve üzüntü yaşanmamıştır. Yani en kutsal haklar olarak kabul edilmesi gereken insan hakları ikincil ve üçüncül plandaki yeni marjinal ya da daha az önemli olan pasif haklarla yer değiştirebilmektedir.

Dijital dünya veya e-dünya, yeni hak tanımlamaları, yeni dayanışma ve örgütlülük tipleri, yeni mücadele ve eylem yöntemleri doğurmaktadır. Çalışma hayatında sendikaların önemini yitirmesi hak mücadelesi noktasında örgütlülüğün gerilemesi, sendikal mücadeleyle elde edilen hakların yavaş yavaş geri alınması, bu yenedünyanın kendine özgü iletişim ve toplumsallaşma şekliyle veya artık ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmaktadır. Bireyin kendini aşırı keşfetmesi, egonun yeniden tanımlanmasına/keşfedilmesine, süperego/ahlakın geri planda kalıp basılanmasına neden olmaktadır. Fetişizm üzerinden insan tanımıyla toplumu var ederek, kadim bir kültürün kuşaklar üzerinden devamlılığını sağlayan ahlaki değerlerin etkisini, önemini veya kontrolünü gevşetmektedir. Dijital dünya, toplumun yaygın kabulleriyle benimsenen hakların önemini azaltarak karşıt belirsizlikler oluşturacak unsurları yeniden ortaya çıkartıp yeni bir toplumsal modelleme, yeni bir toplumsal ağ oluşturmaktadır.

Yinelemek gerekirse dünya bir dijital devrim yaşamakta ve bu dijital devrim üzerinden ortaya çıkan e-dünya/beşinci dünya eski tanımlamaları artık kabul etmemektedir⁵. Hangi kaynaktan ortaya çıktığı belli olmayan bu beşinci dünya/e-dünya, çıktığı andan itibaren metaverse üzerinden ve dijital devrim üzerinden kitle iletişim araçlarını ele geçirip büyük kitleleri tesiri altına alarak etkilemekte, dönüştürmekte, eylem ve davranışlarını belirlemektedir.

4. Dijital Dünyanın Kültür ve Kimliğe Etkisi

Dijital dünyanın ortaya çıkardığı sosyal medya yeni iletişim araçları aracılığıyla bir dijital kültür oluşturmakta ve bu oluşturulan dijital kültür mevcut kültürün ana kalıplarıyla, alt kalıplarını sorgulayarak yeni bir kültürlenme, yeni bir kültürleşme yaratmaktadır. Bu yeni kültür, tarihsel ve sosyolojik bağların belirleyiciliği yerine kendine bağımlı,

⁵ Birinci dünya kapitalist dünya; ikinci dünya sosyalist/komünist dünya; üçüncü dünya bağımsızlığın, bağlantısızlığın kabul edildiği dünya; dördüncü dünya, iflah olmayan zorunluluklar, yoksullar dünyası (Afrika'nın bazı bölgelerinde öyle bir yoksulluk vardır ki, ne yaparsanız yapın insanları ondan kurtarmak mümkün değildir. Öyle ki insanlar yoksul bile değildir).

dijital bağımlılık oluşturacak şekilde kendini ikame etmektedir. Birey için teknolojiyi vücudun parçası şekline sokarak kullanma zorunluluğunu dikte ettirmekte, teknolojiden uzaklaşmasıyla kendine yabancılaşacağı, kendisini veremeyeceği, hayata intibak sağlayamayacağı ve gündelik pratiklerini gerçekleştiremeyeceği hissine boğmaktadır.⁶

Bir taraftan isteyen kullanır isteyen kullanmaz şeklinde sanki kullanma özgürlüğü kişinin kendisindeymiş gibi bir izlenim yaratırken diğer taraftan çepeçevre sarmakla kendini vazgeçilmez bir hale getirmektedir. Yani öyle bir durum ki sosyal ağlar insanların yaşına, tabakasına, zenginliğine, coğrafyasına, statüsüne, gelir düzeyine, siyasal tercihlerine ve medeni durumuna bakmaksızın bireyler arasında yeni bir sosyalleşme biçimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda kişinin bir sosyalleşme ve etkileşim kurmasında, kendini ifade etmek için özgürlüğün sınırlarını değiştirmede ve dönüştürmede zorlayıcılıkla birlikte kişisizleştirilmektedir. Bunu özgürlükten öte bir bağımlılık olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Dijital dünya/e-dünya, kişinin kimliğini ve kişiliğini kendi noktasından/perspektifinden büyük oranda yansıtmaya fırsatını vermektedir. Bu fırsat zamana ve uzama bağlı kalmaksızın tüm bireylerin bunlardan yararlanmasını ve tüm insanlığın yeni bir şeyler elde etmesini sağlamaktadır. Zaman ve uzam algısının değişmiş/değiştirilmiş olması önemli bir nokta olarak dikkat çekmektedir. Uzamın zamanla an üzerinden geliştirdiği bilgiyle, aklımız anlamını yitirmektedir. Çünkü uzam/mekân sanal olunca, mekânın zamanı bilgiyle tanımlaması yetersiz kalmakta; böyle bir dünyanın içinde bir dikotomi/ikilem kendini var etmektedir. Dijital devrim, e-dünya özgürleştirmemektedir, insanların eylemlerini sınırlandırarak aslında zihinsel bir süreç oluşturmakta ve kontrolü artırmaktadır. Oysaki teknolojinin özgürlüğü çoğalttığı, kontrollü bireyin kendisine verdiği, bilgiyi artırdığı sanılmaktadır. Bir taraftan bireyi bilgiyle şişirmekte ama diğer taraftan eylem ve özgürlük iradesini sınırlandırarak kontrol altına almaktadır.⁷

5. Dijital Dünyanın Tehditleri

E-Dünya, bir tortu dünyası yaratarak adeta korkutucu bir Tanrıya dönüşmüş durumdayken; dijitalleşme de yeni bir yaratıcı gibi fetiş olarak topluma sunulmaktadır. Dijitalin kendisi adeta yeni bir Tanrı, bir yaratıcı gibi konumlandırılmaktadır. Onun oluşturduğu dünya yeni bir dünya olduğundan haliyle siyasal yapı, ekonomik yapı ve askeri yapı büyük oranda değişerek yeni bir toplumsal yapı oluşmaktadır. Sanki içinde olunan ama farkında olunmayan bir sanal dünya bulunmaktadır. Hem içinde yaşanan hem de içinde yaşatılan değişim dışardan gözlemlenememektedir. Bilgisayarlar, telefonlar, televizyonlar ve tabletler insanları olayların içine çekmektedir. Her tarafı aynalarla, görüntülerle kuşatılmış bir yaşam sunulmaktadır. İçinde bulunduğu için kanıksanması, alışılması ve kabul edilmesi çok kolay olmaktadır. Dolayısıyla onun tesiriyle insanlığı sürekli yozlaştırmakta, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Kurgular üzerinden ütöpik bir dünya, bir gelecek yaratılmaktadır denildiğinde bunun faili kim olduğu sorusunu akla getirmektedir. Genelde dünyadaki kurguyu zenginler, kapitalistler ve emperyalistler yaptığı, diğer toplumların da buna uymak zorunda kaldığı, büyük toplum mühendisliklerinin oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu yenedünya da böyle midir diye sorulduğunda böyle olmadığını, olmayabileceğini düşündürmektedir.⁸

Şöyle bir ayrıntı gözden kaçırmamak gerekir. Kimi çevreler tarafından düşünüldüğü gibi bu yenedünya sadece batının kendi medeniyet, kültürel ve kapitalist hegemonyasını, gelişmemiş veya az gelişmiş toplumlar üzerinde oluşturma/perçinleme, dönüştürme süreci değildir. Aynı zamanda kendileri tarafından yaratılan bu dijital devrim/e-dünya, Batının kendi kadim geleneklerini, köklü kurumlarını kaptırarak yok etmekle karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü

⁶ David Rogers, *Dijital Dönüşümde Oyunun Kuralları*, çev. İclal Büyükdevrim Özçelik. (İstanbul: Optimist Kitap, 2017), 79-86.

⁷ Haklar savunucuları tarafından hakların fetişsi üzerinden hareket edenler hakların önemliymiş gibi gözükerek hak ihlallerini meşrulaştırıyor. Örneğin dünya Irak'a özgürlük ve demokrasi getireceğim diye müdahale ederken en temel yaşam haklarını yok etti bugün Gazze'de aynı dünyanın eliyle çocuklar, kadınlar öldürülüyor.

⁸ İnsan veya insan zekâsından ziyade aklın kendisi mi? Zekânın kendisi mi? Yani sistematik bir irade veya bilgi değil de ortaya çıkmış bilgi-den ziyade zekânın insandan soyutlanmış aklın kendisi mi bunu yapıyor acaba? İnsanın da kontrol edemediği, insanın iradesi dışında bir güç gibi düşünülebilir. İnsanın kendi gücü dışında ama insanın kendisinin yaptığı, insanın kendi iradesel gücü dışında ama insanın eliyle yapılan bir şey.

orada da koruyucu duvarların, kontrol mekanizmalarının zayıflamaya başladığı net bir şekilde gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde aşırı sağın yükselişi, marjinal örgütlenmelerin oluşması buna örnek olarak vermek mümkündür. Batının gelecekte karşılaşacağı büyük sorunlardan biri de aşırı sağın yükselişidir. Çok ulusçu, çok kültürlü, özgürlükçü bir bakış, bilginin akışkanlığı ve seküler yaşam üzerinden kendine rol biçen yani birinci dünya olarak kendisini algılayan ve konumlandıran batı, dijital devrimle/e-dünyayla bunu büyük oranda kaybetmektedir. Her yerde aşırı sağın ya da ırkçı, şoven yaklaşımların artışı, örgütlendiği ve büyük oranda hukuk devleti olgusunu göz ardı ederek negatif yönde dönüştürdüğü hukukun üstünlüğü kavramını erozyona uğrattığı görülmektedir.

Enformasyon teknolojisi, ağ teknolojisi 1990'lı yıllardan itibaren toplumsal yaşama etkin olarak girmeye başladığı andan itibaren dünyaya yeni bir çehre kazandırdığı bilinmektedir.⁹ Aklın bunu nasıl içselleştirdiği ile ilgili ciddi bir problem ortada durmaktadır. Etkin sentezleme gücüne sahip aklın bunu kavrayamamış olması bir yığın soru işareti oluşturmaktadır¹⁰. Kirli olup berrak olmayan bir dünya; egemenlerin kontrol ve güdümünde bir dünya denilecek olsa! Onların da dışında bırakılıp sadece kendi lehlerine döndürmeye çalıştıkları ihtimalini daha güçlü düşündürmektedir¹¹. Devletin ideolojik aygıtlarıyla, kapitalistlerin her şeyi metalaştırma çabasıyla şimdiki bilgi teknolojileri toplumu, yapılarıyla, bağlarıyla, kurumlarıyla bilinen veya öngörülen toplum mu? Bunu düşündürmektedir. Bu yenedünya öncesinde toplumsal yapı için kurumların yeri çok önemli olduğu bilinmektedir. Çünkü kurumlar, hakların toplumsal olarak devamlılığını, genel kabulünü, çoğunluk tarafından içselleştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını sağlamakta temel belirleyici rol almaktadır. Peki, bu yenedünyada kurumlar, örneğin sendikalar işlevleriyle bilinen sendikalar mı? Devlet yapısıyla bilinen, devlet mi? Emek ve sermaye, bilinen emek ve sermaye mi? Hangisi sanal emek, hangisi gerçek emek veya hangisi sanal sermaye, hangisi gerçek sermaye, bunda ciddi belirsizlik yaşanmaktadır. Bazen bunların sanalı, gerçeğinden daha etkin olarak kendini göstermektedir. İşte günümüz e-dünyada bu kavramların tümü yeniden izaha muhtaç görünmektedir.

6. Dijital Dünya/e-Dünya ve Din

Dijital dünya/e-dünyanın etkilediği alanlardan biri de birey-toplum din ilişkisidir. Din, bir toplumun sınırlarını belirleyen, kültürel oluşumunu inşa eden ve gelecek nesillerin varlığını devam ettirmesini sağlayan temel unsurların başında gelmektedir. e-Dünyanın dinin önemini azalttığı/azaltacağı yönünde bir kanaatin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hakların kullanımında çok önemli bir yer tutan dinin yerine yeni bir hegemonya, yeni çatışma alanları, yeni belirleyiciler, yeni dinamikler ve yeni güç odakları ortaya çıkardığı/çıkaracağı yaklaşımı daha olası görünmektedir. Modern anlamda sosyolojinin temel öğretisi, seküler bilim ve akıl geliştikçe insanların dinsel inançları ya da regüler yaşantıları önem kaybedeceği yönündedir.¹² Ama dijital dünya dinin görünürlüğü ve özelleştirilmesini farklılaştırarak yeni inanç ritüellerini, sembollerini yaşam biçimine dönüştürmektedir¹³. Bu dönüştürme ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Din, kendini var etmek/varlığını devam ettirmek için korkuları artıran dijitalin sopasına dönüştürülmektedir. Kutsal kitapların ve peygamberlerin yaratıcı referanslı sevgi, hoşgörü, ahlak üzerine kurdukları öğretisi; korku, kontrol, zorlayıcı hegemonya ve üstün gücün vafına yeniden dönüştürülmektedir. Belki tarihin belli dönemlerinde bu vardı ama temel kabul artık seküler yaşamla, akıl merkezli bakışla bunun azalacağı veya yok olacağı yönündeydi. Fakat bu konuda bir yanılgı olabileceği düşünülmektedir¹⁴.

⁹ Donnelly Jack, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (New York: Cornell University Press, 2013), 112-119.

¹⁰ Basit bir tabirle bireyler kendi kafalarını kullanma yerine telefon kullanmakta bir nevi telefon menşeli kafalı bireyler, telefon birey ve gerçek yaşam arasında bir tampon yapı oluşturmaktadır.

¹¹ Marks'ın toplumsal gelişme aşmaları veya Comte'nin Üç Hal Yasasına yeni bir aşama eklenebilir mi? Aklın olmadığı ilk insanın akıldan çok bedeninin etkin olduğu dönem (beden öncelikli insan), akılla birlikte bir insan, sonra aklın öncelikli bir insan, şimdi ise sade akıl.

¹² Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık), 46-57.

¹³ Evanjelistler, yeni yaşam biçimleri, aşırı sağın beslendiği temel nokta olan ırkın yanında en önemli şey Hristiyan teolojinin öğretileri adeta Orta Çağın kilisesinin gücü üzerinden oluşan örgütlülüğü başkalaştırarak yeniden tanımlamaya başlamıştır.

¹⁴ Tarihin her evresinde din, toplumların kendilerini var etmesi için önemli faktör olmuştur. Acaba burası da dini kullanarak dini tartışarak kendi varlığını mı güçlendirmeye çalışıyor? Ya da en büyük güç dini yenmekle mi elde ediliyor? Sanki böyle bir durum var. Burada dinle savaşta aslında kendi varlığını kabul ettirmeye çalışıyor.

Dijitalleşmenin yeni bir din olgusu yeni bir inanç ve yeni bir var olma yaratmaktadır. Bunu anlamak zor değildir. Acaba din dijitalleşmeyi yeniyor mu? Endişesini taşımamak mümkün görülmemektedir. Dijitalleşme her alanda bir güç olgusu olarak toplumsal yapıyı ciddi bir değişimle kendine dönüştürürken/uyumlu hale getirirken, din yeniliyor gibi bir hissiyat yanılgısı oluşturmaktadır. Aslında dijitalleşme dine karşı etkisini pek gösteremiyor gibi görünse de sanki dünya skolastik dönemi tekrar yaşamaktadır. Dünyanın birçok yerlerinde yaygınlaşan mezhepler çatışması, tarikatlar sürtüşmesi! Oysaki dünya ortaçağı yaşamış, ilk çağları yaşamış, engizisyonları yaşamış ve bir deneyim kazanmıştır. Sanki dijital bu alanları yine yeniden hortlatmış durumdadır. Dinin ortaya çıkardığı özgürleştirme, barış ya da irade kullanımı, imanın öngördüğü inançlı bir yaşam birikimi/biçimiyken, buradaki temel sıkıntı bir taraftan geçmişe dönük düşmanlaştıran, ayrıştıran, çatıştıran bir din algısı hortlatılmakta; diğer taraftan dini geçmişte bırakmaya, insanla bağına tamamen koparmaya çalışılmaktadır. Teknolojiyle birlikte din, tanım ve anlam noktasında topluma kısmen yabancılaşmış durumdadır.

Dijital dünya dini yaşamdaki referansları, örnekleri geçmişten günümüze getirerek günümüzün dünyasına bir modellemeye imkân vermemektedir. Daha açık söylemek gerekirse, Peygamber Efendimizin ve sahabeleri döneminde olan olayları ciddi anlamda oradaki örneklemeleri günümüze aktararak daha modern kabul edilecek bir anlam yaratmak mümkün olmamaktadır. Tüm dinlerde rivayetler, menkıbeler ve rüyalar korku ve baskı aracı haline getirilerek yeni kaotik insan modeli oluşturulmaktadır. Televizyonlarda, filmlerde, belgesellerde yer verilen avatar denilen şekillere bakıldığında cinler âlemi, gündelik yaşamsal aklın temel kodlarına enjekte edilerek, suni yöntemlerle insanın birincil ilişkileri, birincil pratikleri etki altına alınmaktadır¹⁵. Yani bir cin olan avatar, cinler âlemine ait bir varlık olarak teknoloji ile bilinçaltında gündelik yaşama etki etmektedir. Belli mevki ve makamlarda olan insanlar çok etkin olarak, işleriyle ilgili başarı planlamasında medyumların ve astrologların görüş ve öngörüsüne de başvurumaktadırlar. Günümüzde üst düzey siyasetçi ve bürokratlardan, hata istihbarat birimlerinden birçoğunun, büyük oranda teknolojik yaşamın dayattığı avatar olan insanlara danıştıkları ve büyük ücretler ödedikleri artık bir sır olmamaktadır. Türkiye'deki birçok büyük şirketin manevi güce yönelik, beşinci dünyayı ve dördüncül ilişkileri, altıncı gözü tanımlamakta olan insanlardan ciddi danışmanlık hizmeti aldıkları bilinmektedir¹⁶. Halk asında gerçekten yaşanmış olup kuşaktan kuşağa hikâye şeklinde aktarılan birçok örnek mevcuttur.

Hologram günümüzde bilinmekte olan teknolojik bir olay olup görüntüsel olarak başka bir yerde görünmek demektir. Frekans, kozmos ve logos günümüzde bilinmekte olan şeyler ve gelecekte bunların evrende varacakları noktalar düşünüldüğünde her şeyin mümkün olabileceği düşüncesini oluşturmaktadır. Dini dünya yeniden ortaya çıkarken toplumsal bütünleşmeyi veya toplumsal ilişkileri nasıl etkileyeceği, dijital dünyanın buna nasıl reaksiyon göstereceği gibi korkutan, ürküten belirsizlikler ortada durmaktadır. Buradaki amaç bunca gelişme olurken gelecekle ilgili buna işaret etmek ve öngörülerde bulunup bir şeyler üretmektedir.

7. Akla Takılan Sorular

Şunu düşünmemek ve şu sorulara kafa yormamak elde değildir. Acaba insanlığa özgürlüğün yolu yanlış mı verildi? Özgürlüğün yolculuğu, liberal bir eğilim olarak içinde yaşanan gerçek dünyanın ihtiyaçlarını karşılamadaki irade kullanma biçimi mi? / Kendi olma biçimi mi? Yoksa arşın yolculuğunda kendine yabancılaşmadan kendini tanımlama, anlamlandırma yolculuğu mu? Özgürlüğün sınırını ne belirlemektedir? Şunu unutmamak gerekir ki! Filozofların, büyük teknoloji mucitlerinin her birisine etki eden şeyin şu avatarlar olduğunu, yani Aristo'ya, Farabi'ye bu kadar mükemmel şey yazdırmanın insan beyninin cüz'i dimağı olmayıp, külli dimağ olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁵ Avatar filmi izlediğimde Niğde'de birkaç tane dindar hoca ile görüştim. Onlara sordum: Bana cinlerinizi tarif eder misiniz? Cin nedir? (Hani görüyorsun ya sen). Hepsinin cin tarifini aldığımında kendilerine avatar filmi izlettim ve istisnasız hepsi dedi ki: Benim cinim buna benziyor. Anlata bildim mi?

¹⁶ Tarihte bunun örneği Hz. Süleyman'ın cinlerle olan münasebetinde görülmektedir. Süleyman'ın, Seba Melikesi Belkis'in tahtının kısa bir süre içinde getirilmesi isteğine, baş vezir ve ifrit adındaki cinin talip olması ve görevin baş vezire verilmesi olayı Kur'an'da geçmektedir.

Çünkü görmeyeni görmek, duymayanı duymak için paralel bir evren gerekmektedir. 1800'lerin başından itibaren ortaya atılan paralel evren, zamansal, mekânsal ve bağlamsal olarak geçişin olabildiği bir evren; bu paralel evren üzerine yani bir kuram, yeni bir düşünce geliştirilmelidir ya da Newton'un o parçacık kuramı üzerinden ne yapılabileceği, yeniden değerlendirmek gerekir.

8. Sosyolojinin Kendisini Yenilemesi Gerekir

Sosyoloji bunlardan biraz koptu denebilir. Etkileşim sosyolojisi denilen üçüncü kuram, yani gündelik ilişkilerin, jest ve mimikler üzerinden tanımlanması göz ardı edilmektedir dolayısıyla zerreyi açıklarken okyanustaki büyük şeyler gözden kaçırılmış bulunmaktadır. Farklı dünyalar, bütün parçalarıyla uzamsal-zamansal ilişkilerle birbiriyle bitişiktir. İşte dijitalleşme, dijital dünya bunları anlamlandırmaya yarayacak mı? Sorun burada! Ya da aslında dijital dünya/e-dünya bunları açıklamakta ama bu konularla ilgilenen aklın, buraları görmek için sınırların ötesine odaklanması gerekmektedir. Sanki teknoloji yarattığı körlükle insanları ihtiyaçlarının kölesi haline getirerek idealistlerin ideallerini ortadan kaldırmaktadır. Ütopyalar yok edilmekte; haklarda ve diğer hususlarda ütopya oluşturma hayalleri kurulamamaktadır. İnsanlar zevksel mekânların esiri edilmekte; bundan daha enteresan olanı, insanların en mahrem alanlarını hatta yatak odasının sınırlarını ortadan kaldırarak her şeyi mutfağa hapsetmekte; ev algısını değiştirmektedir.

Bunları yaptıran gücün ne olduğu açıklandığında, bu soru işaretleri cevaplandırıldığında dijital dünyayı, metaverse'nin anlaşılması gelecek üzerinden yeniden yorumlanarak ortaya konulması mümkün olacaktır. Bunu yapabilmenin yolu, bu yeni ilişki biçimlerinin yeniden tanımlanmasından geçmektedir. Dijital dünya neler yaratmakta? Neleri değiştirmekte? Bu yeni durumun eksisiyle mukayese edilerek akademik ve tutarlı doğru bilgiler ortaya çıkarılmalıdır. Dijital dünyanın olaylar ve olgularla ilgili temellendirme yapılmasının önüne geçmek gibi enteresan bir engeli vardır. Bundan dolayı temellendirme yapılamamaktadır. Temellendirilemeyen bir şeyin izahı ve anlamlandırılması mümkün olmamakta; yasa haline getirilememektedir. Yeni kaynaklar, yeni besleyiciler ışığında bilgi oluşturran yeni yapıların ve faktörlerinin yeniden temellendirilmesi ve anlamlandırılması bir zorunluluktur¹⁷.

Üzerinde durulmaya çalışıla temel nokta, toplumda yeni sosyalleşme, yeni üretim ilişkileri ve yeni üretim araçlarının oluşması karşısında hakların da oluşturulmasıdır. Hakların oluşumunu da bu dijital dünya, beşinci dünya, e-dünya denilen yenedünya belirlemektedir. Yinelemek gerekirse, sosyologlar tarafından yeniden üretim biçimleri, üretim ilişkileri ve yeni hakların oluşmasında bu dijital dünyanın iyi tanımlanması, e-dönüşümün iyi kavramsallaştırılması elzem durmaktadır. Değişimler çoğunlukla olumlu ve olumsuz yanlarıyla ele alınıp incelenir ama bu yenedünya onun ötesinde kapsayıcı, kuşatıcı olup sadece biçimini değil nitelik ve özünü değiştirmektedir. Bu da kültürlerin ve hakların yeni nitelikler kazanmasına neden olmaktadır. Bu biçimsel bir değişme olmayıp niteliksel bir değişmedir. Sosyo-biyolojik organizmamızı, sosyal organizmamızı dönüştüren bu sosyalleştirme şekli acaba bizi sosyal organizmaya mı dönüştürmektedir?

9. e-Dünya ve Felsefesi

Yenedünya insanlığı gerçeklikten koparmış durumdadır. Dünyanın başka köşesinden birisiyle akşam komşu olmak bir başkasıyla sabah arkadaş olmak en temel ihtiyaçları ortadan kaldırmaktadır; bu nasıl bir sosyal etkileşimdir¹⁸?

¹⁷ İbn Tufeyli 'in hay bin yekzan. Bütün sosyologların mutabık kaldığı bir şey var: Sosyalleşme.

¹⁸ İnsan Tanrısı içinde barındırıyor söylemi, Tanrının insanların içinde bulunduğu, bütün varlıkların içinde Tanrının gizliliği anlatılmaktadır. Tanrının fiziksel bir görünürlüğü yoktur veya sınırlı kapasiteye sahip olan duyularımız göremiyor. Bazı felsefecilerin ifade ettiği gibi insan yavaş yavaş kendi ağırlıklarından kurtularak ay üstü âleme yükseliş gerçekleştirecektir. Artık insan bu fiziki ağırlıktan arınıp mekân ve uzam prangalarından kurtularak o noktaya yükselmesidir. İbni Sina'nın insanın, Tanrısal tecelliye ulaşması bir daha düşündürmektedir.

Dijital dünya, mavimtırak/mavimsi bir dünya yaratmakta, teknolojiyi neredeyse bir Tanrı olarak kabul ettirmekte, insanın irade ve özgürlüğünün yerine makinaları ikame ettirme süreci oluşturmaktadır. Yeni sosyalleşme araçları sanal âlem vasıtaları üzerinden dönüşmekte olup psikolojik benlik ve sosyal benlik, bireyin kendisine ait değil gibi durmaktadır¹⁹. Dijital dünya, insan aklını ve bedenini ayırıştırarak Tanrıya götüren sanal akıl şeklinde düşünenlere karşı²⁰, Tanrının varlığının sanal olmayıp saf akıl olduğunu savunmak yerinde bir tespit olarak kendini göstermektedir. Tanrının akli oluşunu bir sosyolog bakışıyla şöyle değerlendirmek mümkündür. Allah ve peygamberin olmadığı ve kutsal kitabın olmadığı bir toplum düşünülmemekte, böyle bir şeyin tahayyül edilmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü toplumun bulunduğu yer itibarıyla insanın gösterdiği gelişim evreleri göz önüne alındığında Tanrının olmadığını tahayyül etmek mümkün olmamakla beraber, Tanrının varlığını da saf akıl olarak düşünmek gerekmektedir. Buna birçok kişinin karşı çıkacağı ortada olmakla birlikte cesur bir bakışla bunu ifade etmek gerekmektedir. Bu bakış, Tanrı ne vardır ne yoktur ya da Tanrı yoktur diyenlere karşı geliştirilmesi gereken bir argüman olmaktadır.

Toplumsal kuralları, düzeni, istikrarı ve bir arada yaşamayı sağlayan²¹, yaratılıştan sahip olduğu donanım-la bunu daha da geliştiren, bütünleştiren, değiştiren insan, gözünü kapattığında hissetmesi gereken Tanrıyı nasıl tanımlayacağı, bu yeni sanal dünyanın oluşturduğu sanal toplumda dini nasıl dönüştüreceği önemli bir problem olarak ortada durmaktadır. Ruhun ölümsüzlük kavramını da yeniden tanımlamak gerekmektedir. Birçok dinde ve inançta bedensel olarak düşünülen veya hayal edilen Tanrı varlığı yerine, gerek bazı Antik Yunan felsefecilerinin gerek bazı İslam filozoflarının anlatmaya çalıştığı gibi Tanrının saf akıl olarak imgelenmesi bu dijital dünya ile anlaşılması ve kavranması daha kolay olması muhtemeldir. Belki de aklın yeniden tanımlanması icap etmektedir. Yeni sanal dünyanın yeni bir akıl yarattığının farkında olunması gerekmektedir. Aklın kendi varlığını devam ettirebilmesi için duyulara ihtiyacı olduğu düşünülürken, sanal dünya ile duyuların ötesine doğru bir gidişat olduğu göz ardı edilmemelidir. Aklın duyulara ihtiyacı azalmakta bu da duyulara pek ihtiyaç duymayan bir dünyanın ortaya çıkması ve tanımlanması anlamını taşımaktadır. Aklın yeniden rasyo tanımlanması gerektiği ifadesi burada önem kazanmaktadır. Eğer rasyo tanımlama gerekecekse var olanın dün ile ilişkisinin, gelecekle bağının, Tanrıyla bağının, dille bağının, dinle bağının, siyasetle bağının, ekonomiyle bağının nasıl kurulacağı, bu yeni yapının nasıl açıklanacağı çok iyi çalışılmalıdır. Bu iki dünyayı karşılaştırmalı olarak tahlil etmek rasyo tanımlamaya götürür mü? Bunda bir müphemlik var; çünkü tahlil etme unsurlarında bir uyumsuzluk ortadadır. Belki de yeni bir Nuh tufanına ihtiyaç vardır. Önceki Nuh tufanını sağlayan su olup yeni bir dünya, yeni bir milliyet, yeni bir toplumsallaşma meydana getirerek tufandan sonrasını da akılla izah edilmektedir. Öncesi mitoloji olarak değerlendirilmekte ve izahı zor görülmektedir. Dolayısıyla yeni tufanı sağlayan dönüştürücü kuvvet su yerine dijital olmaktadır²². İnsanlığın belli dönüm noktalarında olağanüstü sıçramaları olmuştur. Dijitalleşme ile yeni bir sıçramanın kaçınılmazlığı ortada durmaktadır. Sıçrama dönemlerini Âdem öncesi, Âdem ve Nuh arası, Nuh'tan dijitalleşmeye kadar olan dönem ve dijitalleşme sonrası şeklinde ayırmak mümkündür. Adem'den sonra gelişen bugünkü dünya akıl temelinde açıklanmakta, toplumsallaşma dönemleri anlaşılır kategorilerle çözümlenmekte, özellikle Nuh tufanı sonrasında tarih, toplum ve birey ilişkisi anlaşılır kılınmaktadır. Yenidünya/dijital dünyada Nuh tufanının karşı karşıya kaldığı o yok edici unsurlarla mücadeleyi, onun oluşturduğu bilinçlenmeyi, ondan sonra gelişen akli yaratmaktadır. Yani, öncesinin yok olması yenisinin oluşması; dijital dünyadan kastedilen de öyle yeni bir dünyanın var olmasıdır. Öncesini yok eden sebepler yenisini var etmektedir. Bu sebepler büyük bir akıl ürünü olarak, irade olarak Tanrının aklına karşı insan aklının etkisi nereye kadar? O süreç içinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu, günümüze kadar içinde yaşanan ikinci veya üçüncü büyük değişim olarak görülmelidir. Belki de tam bir ayırıştırmayı şu şekilde yapmak mümkündür. Birincisi, dünyayı anlamlandıran

¹⁹ Belki orası da bir aşamadır ve bu aşamayı da kullanıyor.

²⁰ Bu konuda Platon gibi gerek Antik Yunan felsefecileri gerek İbni Sina gibi İslam felsefecilerinin beden ve ruhtan yaratılan, insanın ruhun bedenden sıyrılarak özü olan Tanrıya yükselmesi yaklaşımı vardır.

²¹ Gönderdiği peygamberler ve verdiği akılla bunu sağlayan.

²² Nuh tufanı yerine Âdem öncesi ve sonrası olarak da ele almak mümkündür. Âdem'i toplumsallaşmanın ilk örnek, lider ve ilahi akılla irtibatlı insan olarak kabul etmek mümkündür.

ve tanımlayan tanrısal aklın iradesiyle Adem'in/insansal aklın var edilmesi, ikincisi Nuh tufanı sonrasında meydana gelen toplumsallaşma ve beden/duyu akıl ilişkisi, üçüncüsü ise dijital dünya ile yeni oluşacak olan toplumsallaşma ve aklın ihtiyaç duyduğu yeni bir tanımlama şeklindedir. Yinelemek gerekirse yeni bir tufana ihtiyaç vardır. Nuh'ta belirleyici olan suydu ve orada sudan kurtulmayı sağlayan Nuh'un tanrısal akıydı. Çünkü peygamberlerin akli kendi akli değil tanrısal akıldır. Yani o aklın ortaya çıkardığı gemi inşası, gelecekte insan neslinin devamının sağlanması ve geleceğin yeniden şekillenmesi yani temel faktörlerin bir araya getirilerek tufandan sonraya çıkılması tanrısal bir akıldır. Şimdi ise üçüncü bir tufan; bu tufanın belirleyici unsuru su yerine dijitaldir. Şimdi değişim-dönüşüm, yok olma, yeniden var olma nasıl olacak bunu düşünmek gerekmektedir.

Bu noktada tarihe bir not düşmek adına şu sorular önemlidir. Yeni gemi nasıl olacak? Gelecek dünya nelere ihtiyaç duyacak? Yeni gemiyi yapacak Nuh kim veya ne olacak? Yapılacak o gemi nasıl bir şekil alacak? Geminin içinde gelecek nesli şekillendirecek, dünyayı şekillendirecek temel belirleyiciler, temel ihtiyaçlar neler olacak? Bu ve bunun gibi sorular, dijitalin belirleyici olacağı dünyanın anlaşılmasını, anlamlandırılmasını, yorumlamasını sağlayacak hususlardır. Tüm çelişki ve paradokslar buradan oluşmaktadır. Onun için metalaşma, yabancılaşma, dönüşüm, ulusal devlet, ulus üstü yapılar, ulus altı yapılar, örgütlülükler, bunların tümünün nasıl olacağı önem arz etmektedir. Farkında olunmadan dünya yeni bir dönüşüme gitmekte, yeni bir şekle bürünmektedir. Bazen öyle oluyor ki ulus altı mikro bir yapıda/lokasyonda gerçekleşen ya da destinasyonda gerçekleşen küçük etnik ya da teolojik bir hareket dünyayı sarıp sarmalamakta ve etkilemektedir. Büyük ve hantal yapılar aslında küçülüyormuş gibi, bölünüyormuş gibi görünmekte ama o küçülme aslında daha da büyümektedir. Bir taraftan da devasa hantal bir yapı oluşmaktadır. Teknoloji ayrı alanlarda, aynı işte çalışan, aynı evraka ulaşmayı sağlayan, yani hiç işe gitmeden (home office) çalışmayı sağlayabilmekte ama bir taraftan da dünya hantallaşmaktadır.

Dünya tıkanmakta ama insanlar bunun farkında değildir. Yeni teknoloji her tarafa kendi çöplüğünü, kendi hantallığını ve kendi büyüklüğünü yaratmaktadır. Dünyayı yok edecek bir gidiş yaşanırken insanlar bu devasa dijital büyüklük içerisinde özülle, varoluşuyla ve değerleriyle sürekli içten içe güve girmiş gibi çürümektedir. İnsanlık teknoloji karşısında, güvenin elbiseye girip o elbisenin birbiriyle örgü yapısını ve bütünlüğünü oluşturan bağlarını yemiş, içini/özünü boşaltmış sadece dışı oluğu gibi durmaktadır. Şöyle devasa ve hantal bir yapı oluşmaktadır. Herkesin teknoloji ile bütünleştiği dünyada bir benzeşme, büyük bir aynılaşma oluşturmakta bu da farklılığı, içtenlik ve samimiyeti ortadan kaldırmaktadır. Prototip olarak robotlaşmanın veya robotik standart davranışların ortaya çıktığı, benzer alışkanlıkların oluşturulduğu, birbirinin benzeri üzerinden tanımlanmaların algılandığı bir dünya var edilmektedir. Aslında işler çok hızlı yapılmakta ama sosyal gerçeklik, sosyal yaşam insana ait değerlerin hepsi büyük bir hantallığa maruz kalmaktadır. Buraların mutlaka çözülmesi ve yeniden anlamlandırılması gerekmektedir.

10. Geleceği Yeniden Yorumlamak

Şu an içinde olunan çağı belki kısmen yorumlamak mümkündür ama bu dijitalleşme hızına bakıldığında evrilmenin yaşanacağı sonraki dönemi şu anki bakışla açıklamak çok kolay olmayacaktır. İzah etmekte zorlanılacak birçok belirsizlikler ve gri alanlar bulunmaktadır. Dijitalleşme yeni bir gerçeklik dünyasını, beşinci dünyayı yaratmaktadır ama bu gerçekliğin ne olduğunu kestirmekte zorlanılmaktadır. Bu sanal dünyanın ötesinde bir gerçeklik dünyası ama bu gerçekliğin ne olduğu bilinmemektedir. Yeni gerçekliğin temel belirleyicilerinin neler olduğu, etkili faktörlerin, olayların ve olguların hangileri olduğu net görülmemektedir. Sadece teknolojik değişimler, gelişmeler ve icatlar bunu yapıyor demekle yetinmeyip bunun ötesinde etkenler olduğu düşünülmelidir. Burada bilinç dışı varlıklar üzerinden tanımlama yapılamamaktan ziyade bilincin bizzat kendisinin ürettiği kast edilmektedir. Aklın yeniden tanımlanmasından kasıt, kozmitif dünyanın içinde bilincin ürettiği akıl olmakta yoksa akıl dışı yapılar üzerinden açıklamalar kastedilmemektedir. Onun için "rasyoyu yeniden tanımlamak lazım" denilmektedir. Çünkü bilinci oluşturan hususlar değiştiğinden bilincin temel vasıtaları, temel belirleyicileri yok olmaktadır. Belki bugün

bu söyleneneler çok anlaşılmamakta ama gelecekte bir göze, bir kulağa pek ihtiyacı olmayan bir insanlık olacağı uzak görülmemektedir. Yani insanın sahip olduğu şu anki duyular, mevcut beden sınırları doğrultusunda gelişip, akıl beden uyumu ile varlığı süregelmiştir. İnsanın varlıksal boyutu değişmesi durumunda bu duyulara ihtiyacı kalmaması muhtemeldir. Aklın bedene hükmedip onu pasifize ederek, iktidarı tamamen ele geçirebileceğini düşünmek mümkündür.

Siber gelişimler yeni bir düzlem açmaktadır. Bu düzlem ne dairesel ne dalgalı, ne de noktasaldır. Yeniden tanımlanması gereken birçok nokta vardır. e-Dünyanın olup olmadığının tanımlanması gerekmektedir. Yani beşinci dünya dördüncül ilişkiler; bu kavramların ilk kez kullanıldığının farkında olunmalıdır. Bunun ortaya çıkardığı yeni toplumsal yapının ne olduğunun cevabını bulmak kolay olmayacaktır. Boşluğu dolduracak cevaplar oturmamaktadır. Çünkü avatar oluşturulamamaktadır. Beşinci bir göze ihtiyaç duyulmaktadır. Bazen Ali'nin gözüyle, Hüseyin'in gözüyle, Muhammet'in gözüyle bakmak gerekmektedir. Onları hissetmekte, diyaloga geçmekte, hayal etmekte ve manevi âlemde onlarla konuşmakta bir sorun yaşanmamaktadır²³.

Bu yapılan tanımlama dinsel bir motif üzerinden düşünülmemesi gerekir²⁴. Bu aklın yeniden tanımlanması üzerinden bir yaklaşımdır²⁵. Dördüncül ilişkilerden kastedilen çatışmayı, farklılıkları, çıkarları önceleyen yaklaşım değil; öznenin bundan uzaklaşarak yeni bir eylem ve kimliğe büründüğü ilişkiyi tanımlamaktır²⁶.

Akılla özne arasında, özne ile süje arasındaki bağı kuran özne denilen şey nedir? (ben miyim? Gerçeklik miyim? Yoksa sanal mıyım? Gibi soruların düşünülmesi) Bugünkü gerçeklik üzerinden tanımlamak veya bunları din üzerinden, dinin öteki dünya yani ahiret inancı üzerinden tanımlamak ne kadar doğru/yanlış olacaktır. Çünkü dördüncül bir ilişkiye girildiğinde özne ben miyim? Sen misin? Bilinmezliği olacaktır²⁷.

11. Ruh, Beden, Tanrı İlişkisi

Yaratıcılıkta eşitlik kavramı, ruhun mertebelerinin oluşturduğu adalet kavramı ve ruhun yolculuğunu belirleyen özgürlük, yaratıcının anlaşılması ve ona ulaşılması noktasında önemlidir. Yaratıcılığı kullanmadan/kullanarak yaratıcıya ulaşmak yeni bir kavramlaştırma olarak önemlidir. Yani skolastik akılla, dinin o mistik tasavvuf akıyla, standartlaşmış zikirle Tanrıya ulaşamayacaktır.²⁸ Belki sadece Tanrıyı hissetmek mümkün olacaktır. Yenidünyanın ortaya çıkardığı şey Tanrıya ulaşılabilceği fikrini düşündürmesidir. Tanrıya ulaşmanın gerçekliğinin olabileceği bir dünyaya doğru gidilmektedir²⁹. Yenidünyayı tanımlarken bugünkü kavramlarla açıklanamayacak olan dördüncül ilişkilerin zaman yolculuğunu, kendi dünyasını oluşturmaktadır. Yeni düşünsel bir düzlem yaratılması lazım

²³ Ahiret dediğimiz şey kültürel bir şekillenmedir. Tanrının çizdiği bir şekillenme değil, her kültürel şekillenmenin arkasında insan olduğuna göre Tanrının varlığı da kültürel şekillenmede temel bir unsurdur. Tanrının varlığının yanında buyrukları da kültürel şekillenmede etkindir. Tüm semavi dinlerde ahiret inancı mevcuttur. Bazı İslam felsefecilerinin dediği gibi ahiret, beden ve ruh ayrılışında sonra ölümlü olan bendenden ölümsüz olan ruhun ayrılması sonrasında devamlılığını sürdürdüğü yerdir. Bedensiz ruh yok olmayacaksa ahiret bu evreye tekabül etmektedir.

²⁴ Saf akıl, Tanrının bir parçası olarak düşünüldüğünde bu gelişmişliğin, bu teknolojinin ve girilen bu beşinci dünya sonrasında acaba vücut hapisanesinden kurtularak Tanrıyla tek parça halinde bütünleşeceği dünyaya doğru mu götürmektedir.

²⁵ Zaten aklın tanımlanması değil midir? Akıl üzerinden insan kendini tanımlamaktadır. Zaten din bunun için bir araç değil mi?

²⁶ Özne nedir peki beden midir?

²⁷ Dinin kendisi bir araçtır. Özne ben miyim? Vücut mu? Bu âlemde vücutla birliğinde akılla beraberliğinde özne benim. Sizin bahsettiğiniz bu sanal âlem dijital âlem veya metaverse âlemdeki "beni" tanımlamak için yeni bir somutlaştırma yapmak lazım. Felsefecilerin kimisi beden sonrasındaki varlığı saf akıl kimisi de ruh demektedir. Tabir ruh sadece yaşamsal unsur değildir. Aynı zamanda iradenin de olduğu farkındalıktır.

²⁸ Marx Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk. (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011), 45-56.

²⁹ Tanrıya ulaştığımız zaman biz Tanrıyla tek bir özne mi oluşturuyoruz? Yoksa biz ve Tanrı farklı mı oluyoruz. Hayır, bu mümkün değil diyorsunuz ya, benim de vurguladığım nokta tam da orası. Yani Tanrıyla bir bütünlük değil asla. Öyle bir şey mümkün olabilir mi? O zaman yaratıcı kavramı ortadan kalkar. Mademki öyle Tanrıya ulaştığımız ve Tanrıyla bir bütünlük sağladığımız ama Tanrı ve ben, ben ve siz diye bir ayırım olmayacak mı? Tabi Tanrı ve ben var, yine Tanrı ve biz var. Yaratan ve yaratılan var. O zaman şöyle bir şey ortaya çıkmaktadır. Biz Tanrıyı tanımlarken sorun yaşamayız ama Tanrıyla bütünleştiğimizde Tanrıyı ve kendimi ayrı tanımlarken kendimi ve sizi de tanımlamamız gerekir.

geldiğinden düşünceyi, kognitif dünyayı dairesel, çizgisel, noktasal kuramlarla, olgularla açıklanamayacağından bahsedilmektedir. Bugünün kavramları üzerinden bakıldığından geleceğin kavramlarını oluşturmakta zorlanılmaktadır. Çarpıklık ve çıplaklık çelişkiyle dolu ve toplumun büyük çoğunluğu tarafından yanlış ve eksik anlatılmayı getirmektedir. Bugünkü toplumun anlayabilmesini, bir bağ kurabilmesini sağlayacak aklın, yeni bir yol haritasına, yeni bir sürece tanımlanması lazım derken nasıl tanımlama olacak? Çünkü duyu organlarının belirleyiciliği üzerinden gelişen ortaklık, ortaklaşma ve bu ortaklaşmanın ilkelerini ortaya koyan belirleyiciler ortadan kalkmış durumdadır.

Aklın, yeniden standart dünün ortaya koyduğu kavramları açıklamakla bir yere varılması soru işareti oluşturmaktadır. Yeni bir rasyo tanımına ihtiyaç vardır. Yeni rasyo tanımı, yeni rasyo tanımının ihtiyaç duyduğu birinci varlık yeni bir yaratıcı kavramı modellemesidir. Bu şöyle bir şeydir. Anlatılmakta olan toplumlar geliştikçe ve değiştikçe tanrı kavramı da ona paralel olarak kendini yenileyerek var etmektedir. Bu Tanrının değiştiği anlamına gelmeyip Tanrıyı algılayan aklın, yani toplumsal aklın değişebileceği anlamına gelmektedir. Tanrı her zaman vardır. İlk yaratılanlardan önce de vardı; belki de bizim düşünebildiğimizden çok daha farklı boyutta vardı. İleriki zamanlarda insan aklının ortaya koyacağı ve kabul edeceği Tanrı fikri veya algısı değişecektir ama Tanrı değişmeyip insanlar, akıllarını kullandıkça ulaşacakları yüksek noktalarda Tanrıyı yeni bir bakışla anlayacaklardır. Dünün ilkel dinleri primitif yapıları, çok Tanrılı dönemleri ve tek Tanrılı dönemleri geçirmişlerdir. Gelecekteki süreçte dinin yeni bir forma kavuşması veya yeni bir yoruma ihtiyacı düşünülebilir. Belki de bu form İslam'ın, Kur'an'da tanımladığı ama bizim akıl olarak çözemediğimiz kavramların menşei de olabilir. Ya da başka bir şey de olabilir.

Üzerinde durulmak istenen şey, dünün üzerinden bugünü veya yarını açıklamak olmamalıdır. Çünkü dün üzerinden bugünü, yarını açıklamaya çalışmak çıkmaza götürecektir. Bütün dünyada tek bir inanç olmadığından "din" bütün toplumu, bütün dünyayı ortaklaştırmaz. İnsanlığı ortaklaştıracak temel unsur akıldır. Tüm insanların ortak kullandığı şey din değildir, akıldır. Din kültürel bir olgu olduğundan din üzerinden, sadece İslam üzerinden tanımlama yapılacak olursa Hristiyanlığa veya diğerlerine bu nasıl kabul ettirilebilir. Bu Allah'ın yaratma fikrine de ters düşecektir. Allah da zaten kendi varlığını vahiy yoluyla ortaya koyduğu şeyi akıl yoluyla kavramamızı, imgeleştirmemizi istemektedir. Aklın olmadığı yerde sorumluluk yoktur. Dini sorumlulukta yoktur. Bu vahyin karşısı olmakla beraber vahyin tamamlayıcısıdır. Ama eğer İslam üzerinden, din üzerinden gidilecek olursa, inanılacak şeyler üzerinden gidilecek olursa, dünyanın bütün insanlığa bir mesaj, bir ortak payda oluşturmaya mümkün müdür? Örneğin Aristo kendi dinsel inancı üzerinden yazmış olsaydı bugün hala dünya onu kabul eder miydi? Ama o akıl üzerinden yazdığı için, bilgi üzerinden yazdığı için dünya tarafından hala kabul görmektedir. Günümüzde de akıl ve bilgi üzerinden bilgi oluşturulmalıdır. Bunun sağlanması çok önemlidir.

Dijital dünyada yeme-içme belki olmayacaktır. Günümüzde dinin en çok tanımlamalar yaptığı alan yeme içme üzerindendir. İnsanın beşer olarak aklın tanımladığı da o dur. Belki de dijital dünyada yeme içme olmayacaktır. Belki bir hapla veya küçük bir çip ile insanın yeme-içme ihtiyacı giderile bilecektir. O hap veya vücuda yerleştirilecek çip, vücudun ihtiyaç duyduğu tüm gıdaları vücuda vererek belki yıllarca günlük tüm ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Temel ihtiyaçlar ve temel alışkanlıklar değişecektir. Gündelik yaşam biçimi değişecektir. Toplumsal değişimi sosyal ilişkilerde yeni kavramlaştırma, yeni tanımlama, anlamlandırma yapamıyor olması bir sıkıntı olarak ortadadır. Teknoloji sosyal yaşamı, sosyalleşmeyi, toplumu boğmaktadır. Buna sanal ilişki denmekte ama bu da yerli yerine oturmamaktadır. Yeni anlamlandırmaya, yeni kavramsallaştırmaya, yeni tanımlamaya, yeni akıl ilkelerine ve akıl tanımlamalarına, yeni korporatif sınırlarına ihtiyaç vardır. Sosyoloji, toplumun bu değişim sürecindeki tüm paradokslarını, içine hapsolmadan iyi analiz etmelidir. Zaten en büyük çıkmaz da bu sanal kürenin içinde hapis kalarak dışarı çıkmak ve görmek için gösterilen gayretsizliktir.

Din koruma aracı mı? Din evrensel ama koruyamayacak. Kendini koruyan evrensel olamaz. Tekliğin birlikteliği toplumdur. Toplumsallaştıkça insanlık, samimiyet, içtenlik, dayanışmaya ve bireyselleştikçe çatışmaya gidecektir.

Kapitalizm ve liberalizm dine uygun değildir.

Not: Tanrı demek birliktelik demektir. Yaratıcı, insanı yaratmadan önce de birlikte yok olduktan sonra da insanla birlikteyse, bütünleşme bu iki evreden oluşuyorsa, neden doğum ile birlikte insanı kendinden ayırıyor?³⁰ Bu sorunun cevabı aslında “birliktelik” kavramının gizeminde sırlı ve saklıdır. İnsan yeni bir birliktelik oluşturup bu birlikteliğin yeni bütünleşme süreçlerinin tüm oluşumlarıyla Tanrıyı anlatıyor. Öyleyse toplum fikri yapısal olarak iki evrenin dışında üçüncü evren olarak Tanrının akıl ve duyu ile birlikteliğinin ortaya çıkardığı bütünleşme, toplumsallaşmadır. Bütünleşme gerçeğinin kendisidir. Bu fikir toplumsallaşmayla kendini aşikâr etmektedir. Toplum olmak Tanrıyla bütün olmak, birlikte olmaktır. Çünkü Tanrı birlikteliktir. Birliktelik çokluğun oluşturduğu birleşmeye Tanrı çokluk mudur? Çokluksa bu çokluk nasıl oluşup kendini anlamlandırmayı sağlıyor? Kanaatimce Tanrı birliğin oluşturduğu tekliğin kendisidir. Tanrı çokluğun tekliği, tekliğin ise birlikteliğidir. Bir arada olmakla ancak onu tanımlayıp ve anlayıp ulaşabiliriz. Toplumsallaşmak ve toplumun gerçekliğiyle onun etkin bir üyesi olmak, gerçek evrenin birlikteliği Tanrının birlikteliği demektir. Aynı zamanda insanın evrenle birlikteliği Tanrısıyla da birlikteliği demektir.

Sonuç

Özne olan insan dijitalleşmeyle süjeye dönüşmüş ve eylemle ilişki kuran insan yapaylaşmıştır. Dolayısıyla toplumun yeni şeklini sosyolojik olarak tanımlanmakta zorlanılmaktadır. Sosyolojik bakış açısındaki karşılıklı da Nuh’u kurtaranın gemi olduğunu düşünürüz ama sudur. Aslında herkes Nuh’u ve yanındakileri kurtaranın araçsal olarak gemi olduğunu düşünürken temel de su olduğunu düşünmek gerekir. Bu bağlamda insanlığın yeniden zuhur etmesini sağlayan şey sudur. Teknolojide böyle bir şeye dönüşmüştür.

Tanrı ruh ve insanla birliktelik kuruyor ve bu birliktelik insan doğmadan önce başlıyor, öldükten sonra da devam ediyorsa (en önemli birliktelik olarak, teolojik olarak burası dikkate alındığında) ve insanın evrendeki varlığı ruhla açıklanmak yerine daha çok bedeni ve eylemliliği üzerinden tanımlanıyorsa hem doğduğu ana kadar hem de öldükten sonraki dönemde ruh önemlidir. Öyleyse bu sürecin teolojik dönüşümünün arada kalan nesnellik nasıl açıklanacak? Yani insanlar öldüklerinde ruhla, Tanrıyla birlikte ama yaşarken Tanrıdan uzak mı? Bunu vasıta olarak kılındığında doğum ve ölümün arasındaki çizgide insanın birlikteliğini, Tanrıyla hem halini sağlayan şey toplumsallaşması, diğer insanlarla birlikte olmasıdır. Onun için toplumsallaşmak ve toplum kutsanan, kutsanması gereken, gelecekte insanı şumullendiren bir olgudur. Çünkü bizi Tanrıya götüren mekanizmanın en etkin değil, birçok faktörde de değil tüm faktörlerin olduğu, şekillendiği yer toplumdur. İrademizi, özgürlüğümüzü, aklımızı, tutumumuzu, imanımızı, bilgimizi, inancımızı, ideolojimizi vb. şeyleri şekillendiren şey toplumdur. Öyleyse sanallıkla toplum yeni bir buluşma gerçekleştirecekse, bu buluşmada sanalın gerçekte toplumun yerine geçmesi gelecekte çokça tartışılacaktır.

İnsan cenine düşüp insan plazması olduğu halde ya da doğduğu andan ona kendinden bir şey üflüyorsa ve öldükten sonra ruh ayrılıp yeniden yaratıcısıyla oluyorsa doğumla ölüm arasında ruh nerede? Nasıl kim temsil ediyor? Çünkü burada Allah yok. Yaratırken ruhun anlamlandırdığı yaratıcının varlığını insanda temsil eden şey toplum, öteki, bir arada yaşama, cem olma, bütünleşmedir. Tevhit fikrîde zaten buradan çıkıyor. Tevhidin kaynağı da cem olmakta, birlik olmakta, öteki olmakta. Çünkü seni anlamlı kılan Allah’ın varlığını bahşettiği şey bir arada yaşamaktır, birlik olmak, toplum olmaktır. O zaman toplumda sosyal olmak, ilişki kurmak, bağ kurmak, aynı olmak, benlik olmak ve bir arada olmak önemlidir.

³⁰ Bununla ilgili yine İslam felsefecilerinin farklı bakışları vardır. Kimileri beden yaratılmadan önce ruh olduğunu savunur. Ruh, anne karnında vücuda yerleştiriliyor. Kimilerine göre ise ruhun yaratılması anne karnında bedenle birlikte olmakta ama ölümle beden yok olurken ruh varlığını devam ettirmektedir.

Allah tüm canlıları yaratıp ona kendinden bir ruh üflediyse insanı eşlehi mahlûkat, varlıkların en şerefli, en üstüne koyuyorsa ona ayrı bir önem veriyorsa, insan sanırım tek ruhlu değil iki ruhludur. Allah ona diğer canlılardan farklı ikinci bir ruh daha üflemiş olması lazım. Bu ruh bana göre bir nefsi ruh biri de fitratın yani yaratıcının kendi ruhu. İnsanın tüm ilişkilerini, cennete, cehenneme gitmesini, kader yolunu çizmesi bu iki ruh arasındaki tercihleri üzerinden değişiyor. Eğer fitrat-i ruhun Allah'ı temsil eden, onunla ne kadar hemhal oluyor, temaşa oluyor, onu anıyor, orda takvaya ulaşıyorsa cennet senin için kaçınılmaz. Cismani ruhun ortaya çıkardığı şeyler affedilebiliyor. Örneğin birine bir yanlış yaptığında mükâfatını veriyorsun. Fakat Allah'a karşı fitratın yaptığı ruhla affedilmiyor. Demek ki bizim affedilmeyen şeyler işlememiz için Allah'ı tanımamız, tevhit olmamız, bir olmamız ve rahmani olanı ya da fitrat-i olan üzerinden kader yolculuğumuzun ana teması belli oluyor.

Bilgi toplumunda bilginin güç olması sanayi toplumundaki makine sahibinin güç olması ya da tarım toplumundaki fiziksel gücün ve toprağa sahip olmanın güç olması, bunun yapıyı oluşturmaktan çok farklı bir seyir takip etmektedir. Bilgi toplumunda bilginin güç olması ve bilgiye sahip olmak bilgi teknolojilerinin oluşması, her şeyin bilgiye dayalı olarak açık, sınırsız, kontrolsüz ortaya koyulması bireylerin ve toplumların yaşamlarını aslında kolaylaştırır da karmaşıktır. Çağımız insanı her şeyi bilince daha çekingen daha ürkek, daha korkak, daha kontrollü, daha dengeli ve büyük oranda başkalarıyla ilişkilerinde hep tedirgin ya da acabaların, kuşkuların olduğu bir ilişki biçimine gittikçe sürüklüyor. Bu da insanı sosyal olmaktan, sosyal ilişki kurmaktan uzaklaştırıyor, yalnızlaştırıyor ve bilgi teknolojisine hapsediyor ve ona bağımlı hale getiriyor. Bu tuzağı mutlaka aşmalıyız. Her şeyi bilmek mi yoksa gerekli olanı, doğruyu, ahlaki akılla bezenmiş olana vakıf olmak arasındaki bağı iyi çözmek mi gerekir sorusunda mutlaka insanı yalnızlaştıran, teknolojiye bağımlı hale getiren, sosyal mesafelerin ortadan kalktığı ancak bir duruma dönüştürmesine izin vermemek lazım. Bana göre teknolojideki temel sıkıntı bilginin mülkiyetinin tekrardan tanımlanması ve oluşturulmasıdır. Bilginin mülkiyetsizliği, mülkiyet kavramının ortaya çıkardığı tüm üretim ve bölüşüm sistemlerinin siyasal yapıların, sosyal yapıların, ekonomik yapıların, kültürel yapıların tanımlanmasını, varlığını çözümlenmeden değişerek devam etmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Değişimin belirsizliği teknolojiye bağlanınca ya da teknoloji değişimin belirsizliğini arttırdıkça aslında bu insani yapılara ve sosyal yapılara temerküz etmekte ve bu temerküz toplumları çözülmeye, çatışmaya götürmektedir. Bugün dünya insanlığının karşı karşıya kaldığı çatışma alanlarının lokasyondan bölgeye bölgeselden küresele dönüşmesinin sebebi, teknolojinin ve teknolojiye bağımlı bilginin insan yaşamına etkisinin insani tutum, davranış, ahlak, ilişki, kontrol, statü rolleri gibi onu tamamlayan, var eden tüm faktörlerini kendi iradesi dışında belirleyici olarak (altınızı çiziyorum) kişinin kendi hür iradesiyle, özgür iradesiyle davranmasını, düşünmesini engelleyici hatta ondan alı koyan bir seviyede değiştirici bir rolü ya da kontrol edici ya da belirleyici bir rol oynaması oldukça sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumları analiz ederken, toplumsal yapıyı ortaya koyarken teknolojik değişimin bilgiyi, bilginin de insan üzerindeki tesirinin bu olumsuzluklarını mutlaka ayıklayarak bir analiz yapmak daha doğru olacaktır.

Teknoloji insan olmamızı ve insan gibi davranmamızı ve onun ortaya koyduğu değerlerin, inançların, yaşam biçimlerin en temel ihtiyaçlarımızı oluşmasını engelleyici bir rol mü oynuyor sorusu, izaha muhtaçtır. Çünkü artık bilgi ve teknoloji etkileşimi insana tesir etmektedir. Neye, nasıl inanacağımızı, değerlerimizi nasıl bulacağımızı hatta nerede ne zaman ne yememiz gerektiğini öğreten, zorlayan, mecbur kılan bir hale gelince en temel ihtiyaçlardan hiyerarşik olarak bütün alt üst oluş ihtiyaçlarımızı ve amaçlarımızı zorunlu belirleme istikameti göstermesi bizim alışlagelmiş, olağan, yapısal, toplumsal ve sosyal varlık olmamızı engellemekte ve bu engellenmemiz de süreç içerisinde toplumu anomollere, patolojik vakalara dönüştürebilmektedir.

Teknoloji ve bilginin tesiri insanda davranış bozukluğuna, tutum değişikliğine, sosyopatik eğilimlere arttırıcı bir rol oynamaktadır. Süreç içerisinde bu sadece ölçülebilir davranışlarımıza değil hissiyatlarımıza da tesir ederek normalleşmekte ve alışkanlığa dönüşmektedir. Bizim alışkanlıklarımızın ortaya çıkmasındaki normal süreci ciddi anlamda tesir altına almaktadır ve böylece bizi alışkanlıkları, tutumları, davranışları kendinde olmayan, irade

göstermeyen, özgürlüğün tanımını yapan ancak özgürce davranamayan, özgürce ilişki kuramayan bir nesnelere, olgulara dönüştürmektedir.

Teknoloji insanın evrensel varlık olmasını engelleyici bir rol oynamakta ve yeryüzünde insani değerlerin, insani ilişkilerin yokluğunu oluşturmaktadır. Hayatın anlamını öğretilerden, inançlardan ve değerlerden uzaklaştırarak bilen insan figürü ya da aktöriyel gelişme içerisinde bilgiye tutsak olan, bilgiye mecbur olan köleleşmiş ya da alışkanlıkları, değerleri infiale uğramış bir insan ortaya çıkmaktadır. Teknoloji aslında daha doğrusu bilgi ve bilgi toplumu, bilginin merkeze güç olarak konulması, insanın iyilik yapma öğretilerini, tesirini genişletmiş gibi dururken iyiliğin mahiyetini ortadan kaldırmakta, onu metalaştırmakta, amacından uzaklaştırmaktadır. Bu durum kötülüğün dolaylı yaygınlaşmasına, etkinleşmesine hizmet etmektedir. İnsan içinde var olan kötülüğün arsızlaşarak dominantlaşmasını ve karşıtlığı, farklılığı, üstün olmayı, ötekine hâkim olmayı ve bunun tesirlerini arttırmaktadır. Günümüzdeki çatışma alanlarını ya da çatışmaların bir yarıştan kaparak karşıtlık üzerinde hegemonyaya dönüşmesini sağlamaktadır. Bu aslında teknolojinin belki de en olumsuz şeylerindendir ve bu olumsuzluklar ailedeki mahremiyeti ortadan kaldırmakta, kadın-erkek ilişkileri, karı-koca ilişkileri, çocuk ilişkilerini tamamıyla amacından, aile ahlakı sınırlarının ötesine taşımaktadır.

Teknoloji aslında daha doğrusu bilgi teknolojileri ve bilgi toplumu bilginin güç olarak merkeze geldiği noktada bir şeyi aşırı olarak ortaya koymaktadır. Tüketimi arttırıcı, başat bir rol oynamaktadır. İnsanları sürekli tüketen tükettikçe de yeni tüketme ürünlerine ulaşma biçimini kolaylaştırmaktadır. İnsanlar her yeni tüketme biçimini nedikten sonra marjinalleşiyorlar. Marjinalleşerek yalnızlaşıyor, bencilleşiyor, kötüleşiyor tüketecek bir şeyin kalmadığı yerde kabalaşıyor, saldırganlaşıyor sanki bir zenginlik oligarşisi, oligarkı ve bunların büyük oranda her şeyi tüketeceği birbirini tamamlayıcı ama aynı zamanda kısır döngüsü bir süreç yaratmış oluyor. Bu süreç ortaya çıkan bilgi oligarkılarını tatminsizliğe götürüyor ki bu tatminsizlik çatışmanın, yok oluşunun, denemenin insani derinliği ya da insani olanı ortadan kaldırmaya dönüşmesini sağlamaktadır.

Teknoloji ya da bilginin güç olması, merkezde olması bilgi toplumunun bireye yüklediği zorunlulardan biri, her şeyi bilen insanın merkeze neyi koyduğu sorusunu karmaşıktırmakta, inançları sarsılmakta her şeyi kendi bilen insanın arayışları ve tansıyla ilişkileri nasıldır sorusu, nasıl geliyor sorusu özellikle toplumların maddi ve manevi dengesinin gelecekte nasıl şekilleneceği açısından büyük belirsizlik oluşturmaktadır. İnsani hazları, insani değerleri özellikle inanç değerlerini ne kadar olumsuz etkilediği ve bunun tesirinin ne olduğundaki belirsizlik, diğer alandaki yarattığı insani derinlikten yoksun eden ya da insanı insanlık ölçülerinden yoksun bırakan şeylerden daha çok tartışılmalı, net ortaya konulmalıdır. Sosyolojinin bu konuda yüksek düzeyde empati yapması zorunlu hale gelmektedir. Teknoloji aslında daha doğrusu bilgi teknolojisi, günümüzde insana bir zerkdir. İnsanın aile değerleriyle, ahlakıyla, yaşam biçimleriyle, inançlarıyla, değerleriyle, yapılarıyla, tutumlarıyla, sevgisiyle tüm değerlerini yeni bir şey zerk eden ya da değerleri belirleyen bir zerk görevi görmektedir. Ancak bu dışsal müdahale, insanın içsel dünyasında bir yalnızlık “duygusu” yaratmaktadır. Tanrının yalnızlığı, onun mutlak tekliğinden kaynaklanmaktadır.

Tanrının yalnızlığı, onun yaratıcı gücünün ve üstünlüğünün bir yansımasıdır; Tanrı, insanlardan farklı olarak yalnızdır. Bu yalnızlık, onun eşsizliğini ve yaratıcı rolünü ortaya koymaktadır. Oysa insan, toplumsal bir varlık olarak yaratılmıştır. İnsanların sosyalleşme gereksinimi, onların birbirleriyle etkileşime girmesi ve toplumsal sorumluluklar üstlenmesiyle şekillenir. Ancak günümüzde bireylerin giderek yalnızlaşması, toplumsal bağların zayıflaması ve yalnızlık, insanları ahlaki değerlerden ve inançlardan uzaklaştırma eğilimindedir. İnsanın yalnızlaşması, evrensel insan niteliklerini erozyona uğratır. Toplumsal değerler ve ölçüler, yalnızlık içinde geçerliliğini yitirir. İnsan, yalnızlaştıkça doğruyu ve yanlışı daha zor ayırt eder ve toplumsal normlar zayıflar. Oysa insanın doğruyu ve güzeli anlaması, toplumsal ilişkiler içinde mümkün olur. Sosyal bağlar, bireyi kontrol eden ve doğruyu bulmasına yardımcı olan bir denetim sağlar. Bu nedenle insan, yalnızca kendisiyle değil, başkalarıyla da varlık bulmalı, toplumsallık onu

olgunlaştırmalıdır.

Tanrı, insana doğruyu ve değerleri bahşederken, bunların toplumsal bir niteliği olmasını istemektedir. İnsan, sosyal ilişkiler içinde paylaşmayı ve dayanışmayı öğrenerek Tanrı'nın faziletlerini taşır ve olgunlaşır. Yalnızlık, insanın bu gelişim sürecini engeller, çünkü insan ancak toplumsal etkileşim yoluyla kendini gerçekleştirebilir. Toplumsallık, insanın içsel dünyasında dengeyi sağlayarak, ona ahlaki ve ruhsal olgunlaşma yolunu açar. Böylece insan, yalnızlık içinde değil, başkalarıyla olan ilişkilerinde Tanrı'nın iradesini daha iyi anlar ve kendi içsel olgunluğuna ulaşır.

Kaynakça

- Comte, Auguste. *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. Çeviren: Erkan Ataçay, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.
- Donnelly, Jack. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. New York: Cornell University Press, 2013.
- Pitron, Guillaume. *Dijital Cehennem Bir Like'ın Ucuna Yolculuk*. Çeviren: Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Rogers, David. *Dijital Dönüşümde Oyunun Kuralları*. Çeviren: İclal Büyükdevrim Özçelik, İstanbul: Optimist Kitap, 2017.
- Weber, Marx. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çeviren: Milay Köktürk, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.